

Şəhla Cabbarlı

I yazı

1920-ci il 28 aprel işğali zamanı Azərbaycan Cümhuriyyəti Ordusunun böyük hissəsi Zəngəzur və Qarabağda erməni qiyamlarını yatırmaqla məşğul idi. Bu zaman bolşeviklərlə ermənilər arasında anlaşma olmuşdu ki, Bakıda hakimiyyət təhvil alınandan sonra, qiyamçı ermənilərin bir hissəsi Qarabağı Cümhuriyyət Ordusundan qalan bölüklərdən təmizləmə heyətə keçirsin. Bunun qarşılığında isə Azərbaycanda bolşevik hakimiyyəti quran kimi, Qarabağın dağlıq hissəsi, Zəngəzur və Naxçıvan Ermənistan Sovet hökumətinə birləşdiriləcək. Əgər müqavimət güclü olarsa, bu yerlərdə ermənilərə siyasi muxtariyyət hüququ verilecək.

Bakıda hökumət təhvil alındıqdan sonra inqilab komitələri Leninin istəyi ilə Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin dayaqlarını möhkəmləndirmək üçün erməni və rus əhalinin dəstəyini almalı idi. 1920-ci il may ayının 3-də bolşeviklər Qarabağ Qubernatorluğunun mərkəzi olan Şuşaya yürüş etdilər. Xosrov bəy Sultanov vəzifəsindən uzaqlaşdırıldı. Yerdə qəza inqilab komitəsi yaradıldı. Komitənin rəhbərləri B.Vəliyev, Q.Ibarhimov, S.Ambarşunyan və Şahnazarov idi.

Bolşeviklərlə birləşən erməni qiyamçıları hər gün "kəndləri bəy və xanlardan təmizləmək" bəhanəsi ilə Dağlıq Qarabağın kəndlərinə basqınlar etdilər. Xeyli ailə başçısını əks-inqilabçı adı ilə güllələyib, evləri yandırdı, qadın və uşaqları sürgün etdilər.

Üsyanlar

Bütün bu haqsızlıqlara dözməyən milli qüvvələr bir sıra şəhərlərdə üsyanlara qalxdılar. 1920-ci il 25-26 may tarixində Gəncədə milli qüvvələrin bolşeviklərə qarşı üsyanı başlandı. Üsyan məğlub olsa da, Qarabağda başlanılacaq üsyanın təməli rolunu oynadı.

Türk generalı Nuri Paşa may ayı-

nın sonunda Yevlaxdan öz dəstəsi ilə birlikdə Qarabağdakı milli qüvvələrə qoşulmaq və Qarabağı inqilabçılardan təmizləmək üçün yola düşdü. Bu zaman milli qüvvələr 6 min nəfərdən ibarət idi. Bolşevik və erməni qiyamçı dəstələri isə 2 diviziya ordu ilə Qarabağ ətrafında cəmləmişdilər. Burada

polkovnik Zeynalovun rəhbərlik etdiyi milli qüvvələrlə birlikdə, hücum keçən bolşevikləri ağır məğlubiyyətə uğratdılar. Şuşa şəhəri və ətrafı bolşeviklərdən təmizləndi.

Lakin XI orduya əlavə qüvvələr dəstəyə gəldikdən sonra, iyun ayının 10-da həlledici döyüş baş verdi. Nuri Paşanın üsyançıları geri çəkildilər. Şuşa və Xankəndi yenidən "qırmızı ordu" tərəfindən ələ keçirildi. 13 iyunda Q.G.Orconikidze Leninə göndərdiyi teleqramda bildirdi: "Qarabağda qiyam ləğv edilmişdir. Türk Nuri Paşa və ordusu geri çəkildi".

Erməni məskunlaşmaları

Bundan sonra Dağlıq Qarabağda yenə də dayağı olmayan bolşevik hökuməti 1920-ci il iyul-avqust aylarında Xankəndi və Şuşaya qeyri-azərbay-

Və problem...

1920-ci il 30 noyabr tarixində Azərbaycandan sonra Ermənistan da Sovet hakimiyyətinin qurulması haqqında APK Mərkəzi Komitəsi Nəriman Nərimanovun da iştirakı ilə siyasi təşkilat bürolarının iştirakı ilə iclas keçirdi. Burada deklarasiya qəbul edildi və Ermənistan İnqilab Komitəsinin ünvanına təbrik məktubu ünvanlandı. Təbrikdə deyilirdi: 'Sovet Azərbaycanı ilə Sovet Ermənistanı arasında heç bir sərhəd mövcud deyil. Naxçıvan və Zəngəzur Ermənistan keçir. Qarabağın yalnız dağlıq hissəsinin zəhmətkeşlərinə isə öz müqəddəratını təyin etmək hüququ verilir'.

Həmin ilin dekabr ayında Ermənistan bolşevik hökuməti rəhbərliyi V.I.Leninə məktub yazır. Onlar Bakıda qəbul olunmuş deklarasiyanı təhrif

üçün həssas yerdir: "Əgər bu ərazi Ermənistanın tərkibinə verilsə, biz Qafqazın mərkəzi komitələrinin keçirdiyi birgə iclasda çıxış edənlər bildirdilər ki,

Dağlıq Qarabağ: Problemin "doğuluşu" Münaqişə necə başladı, necə dərinləşdi

edərək, Dağlıq Qarabağın, Zəngəzur və Naxçıvanın rəsmən Ermənistan hökumətinin tərkibinə keçməsinə elan edirlər. Bu münasibətlə Lenin və Stalinə Ermənistan zəhmətkeşlərinin xüsusi təşəkkürü olduğu da vurğulanır. Cavab məktubunda Stalin də "mübahisəli ərazilər" adlandırdığı Zəngəzur, Naxçıvan və Dağlıq Qarabağın Ermənistan verilmişini elan edir və bunu alqışlayır.

1921-ci ildə Azərbaycanla Ermənistan SSRİ arasında sərhədin müəyyən olunması məsələsi bezi narazılıqlar yaradır. Bu zaman İnqilab Komitəsi Dağlıq Qarabağın daha çox Azərbaycanla iqtisadi bağlılığının olduğunu əsas götürərək, Azərbaycanın tərkibində müqəddəratının təyin edilməsini müzakirə edir. Orconikidzenin ermənilərin xeyrinə güc yolu ilə məsələni həll etmək istəməsi müəyyən etirazlar yaradır və iclas baş tutur. Məsələ ilə bağlı Nərimanov Stalina teleqram vurur.

1921-ci il iyul ayının 4-də RPK Mərkəzi Komitəsinin üzvü I.Stalinin iştirakı ilə Qafqaz bürosunun üzvləri N.Nərimanov, S.Kirov, A.Myasnikov, A.Nazaretyan, M.Oraxineşvili və digərləri Dağlıq Qarabağ məsələsinin həllinə dair birgə iclas keçirirlər. Bu iclasda da ciddi fikir ayrılıqları ortaya çıxır və qərar səsə qoyulur.

Bu zaman çıxan nəticəyə görə, Dağlıq Qarabağın iqtisadi və digər kommunikasiya bağlılığına görə Azərbaycanın tərkibində qalmasına N.Nərimanov, A.Nazaretyan və F.Maxaradze səs verirlər. Digərləri isə Dağlıq Qarabağın Ermənistanın tərkibinə keçməsinə təklif edirdilər. Stalin daha bir səsvermə keçirir ki, Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı və erməni əhalisi arasında səsverməyə görə müqəddərat həll edilsin. Buna razı olanlar isə yenə N.Nərimanov və F.Maxaradze olur. Orconikidze isə təklidlə yalnız erməni əhali arasında sorğu keçirilməsinin təklifini Stalina dikte edir.

Əsəblərini cilovlaya bilməyən N.Nərimanov ayağa qalxaraq bildirir ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycan xalqı

qazda davamlı olaraq qan töküləməsinin əsasını qoymuş olacağıq. RPK MK bu məsələni bir dəfəlik həll etməlidir".

Lakin Stalin bu məsələnin həllinin RPK MK-nın gündəliyinə çıxmasına mane olur. Səhəri gün - 5 iyun tarixində Stalinin sədrliyi ilə Qafqaz Plenumu növbəti dəfə toplanır. Bu zaman Stalin Orconikidzeyə və Nazaretyana

Dağlıq Qarabağın Qarabağdan ayrılaraq ayrıca vilayət olmasına imkan verilməsin. Bu çıxışlara cavab olaraq AKP xəbərlərində "Qarabağ məsələsi" başlıqlı yazı yayımlandı. Yazıda deyilirdi ki, "Azərbaycanda "Qarabağ məsələsi" adlı problem yoxdur. Bu, bəzi rəhbərlərin əsassız uydurmasıdır".

Lakin daxildə rəhbərlər arasında narazılıqlar səngimirdi. Ona görə mux-

tarıyyət məsələsi uzanırdı. 1922-ci ildə SSRİ-nin yaranmasına hazırlıq gədən bir vaxtda Moskvada erməni rəhbərlərlə birlikdə Orconikidze, SSRİ tam yarınb təsdiq edilənə kimi Dağlıq Qarabağın muxtariyyət məsələsinin yarımçıq qalmasından narahət olduqlarını bildirdilər. Onlar AKP Mərkəzi Komitəsinə muxtar vilayətin sərhədlərinin rəsmiləşdirilməsi və təsdiqi ilə bağlı RPK tərəfindən göstəriş verilməsini tələb etdilər. Moskvadan gələn göstərişlə, 1922-ci il 15 dekabr tarixində AKP MK iclas keçirdi. İclasda Dağlıq Qarabağ məsələsi sonuncu dəfə müzakirə edildi və 11 maddədən ibarət qərar qəbul edildi. Qərarın icrası əsas olan maddələri aşağıdakılardır:

1. RPK Zaqafqaziya Diyar Komitəsinin qərarı üçün qəbul edilsin;
 2. Azərbaycan SSRİ XKS yanında S.Kirov, Mirzabekyanın və Karakozovdan ibarət tərkibdə Dağlıq Qarabağ işləri üzrə komissiya təsdiq edilsin;
 3. Dağlıq Qarabağ işləri üzrə əlavə olaraq 7 nəfərdən ibarət komitə yaradılсын;
 4. M.Karakozov sədr, 3 qəza icarriyyə komitəsinin sədrindən ibarət üzv qəbul edilsin;
 5. Komitəyə tapşırılsın ki, Dağlıq Qarabağ məsələsinin həllini qısa müddətdə təsdiq etsin.
- Lakin erməni xisləti yenə də öz sözünü deyirdi. Bundan sonra Dağlıq Qarabağda icarələrdə kədr çatışmazlığı "problemi" yaranır. Bunun üçün Mirzoyan və Karakozov Ermənistan SSRİ-yə müraciət edərək Dağlıq Qarabağda işləmək üçün kədrlər göndərilməsini xahiş edirlər.

(ardı var)